

مجله اخلاق زیستی

دوره یازدهم، شماره سی و ششم، ۱۴۰۰
<https://doi.org/10.22037/bioeth.v11i36.34832>

مقاله پژوهشی

خوانشی بر ابعاد اخلاقی و زوایای جرم‌شناختی رواج پدیده رانت‌خواری در جامعه

اسماعیل گرگین اکبرآبادی^۱، علی نجفی توانا^{۲*}، مرتضی ناجی زواره^۳، هوشنگ شامبیتانی^۴

۱. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۲. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۳. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
۴. گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: رانت‌خواری به ذاته به عنوان مفسده‌ای اخلاقی محل بحث و مناقشه است، لیکن بازخوانی مفهومی و پیامدشناختی این پدیده، آن را به مثابه عملی غیر اخلاقی که دیگر ساحت‌های اخلاق را نیز در جامعه متأثر می‌سازد، نمایان می‌کند. در زمان حاضر، رانت‌خواری، با مفهومی گسترده علاوه بر عرصه اقتصادی، در حیطه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی سایه افکنده است و معنای آن، دریافت منافع مالی و غیر مالی نامشروع با بهره‌گیری از زمینه‌ها و عوامل رانتی نظیر تصویب قانون، اعطای مجوز، ایجاد انحصار و دسترسی به اطلاعات است که به بهای نقض شایسته‌سالاری و اعمال تبعیض و اضرار به دیگران ارتکاب می‌یابد. این مطالعه با هدف تبیین آثار اخلاقی و جرم‌شناختی پدیده رانت‌خواری در جامعه انجام شده است.

مواد و روش‌ها: روش پژوهش حاضر توصیفی - تحلیلی است و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام می‌یابد.

ملاحظات اخلاقی: اصول مربوطه به اخلاق در پژوهش و به ویژه امانتداری در استناد به متون و ارجاعات مقاله، رعایت گردیده است.

یافته‌ها: مذاقه اخلاقی و جرم‌شناختی در بازتاب‌های پدیده رانت‌خواری در جامعه، مبین این واقعیت است که گسترش رانت‌جویی و رانت‌خواری، به خصوص از مجاری افزایش تبعیض و بی‌عدالتی، اضرار به دیگران، فقر و بیکاری، نهادینه‌سازی فساد رفتاری، تضعیف اخلاق عمومی، تعمیق شکاف طبقاتی، دوقطبی‌شدن اجتماع، پیامدهای سوءاقتصادی، سیاسی و فرهنگی عدیده‌ای را برای اجتماع در پی خواهد داشت.

نتیجه‌گیری: به واسطه ماهیت رانت‌خواری و ملزومات ارتکاب آن، می‌توان دریافت که مزید بر تنزل فرهنگ اخلاقی و نقض عدالت و شایسته‌سالاری، گسترش این عمل رابطه‌ای هم‌افزا با توسعه و تکثر جرائم، به ویژه جرائم اقتصادی نظیر رشوا و ارتشا، تحصیل مال نامشروع، سوءاستفاده از مقام و موقعیت، پولشویی، احتکار، زمین‌خواری، اختلاس و... برقرار می‌نماید، لذا شایسته است در سه جهت فرهنگ‌سازی، حذف زمینه‌های رانتی و جرم‌انگاری، با این پدیده مقابله مؤثر شود.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰/۰۶/۲۲

واژگان کلیدی:

رانت

رانت‌خواری

فساد

ابعاد اخلاقی

آثار جرم‌شناختی

* نویسنده مسؤؤل: علی نجفی توانا

آدرس پستی: ایران، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی.

کد پستی: ۱۹۵۵۸۴۷۷۸۱

پست الکترونیک:

Najaf.Tanana@gmail.com

۱. مقدمه

رانت‌خواری به عنوان جلوه‌ای از فساد، اصطلاحی پرکاربرد در سال‌های اخیر به شمار می‌رود که به رغم اهمیت موضوعی، آنگونه که بایسته است، به طور علمی دستخوش ماهیت‌شناختی، بررسی جرم‌شناختی و مطالعه همه‌جانبه در نظام حقوقی داخلی قرار نگرفته است. این اصطلاح، اشتقاقی از واژه «رانت (Rent)» است که خود خاستگاهی اقتصادی داشته و در لغت به معنای بهره مالکانه، کرایه و اجاره‌گرفتن چیزی و همچنین به معنای درآمد و عواید حاصل از طبیعت و زمین آمده است (۱-۳). در زمینه علوم اقتصادی، مقصود از رانت، عوایدی است که بدون ایجاد ارزش افزوده و به اتکای رفتار و هزینه‌های رانت‌جویانه حاصل می‌گردد. به عبارتی فاقد پشتوانه تلاش یا سرمایه‌گذاری و خطرپذیری تجاری است و اغلب به دنبال ایجاد انحصارهای ساختگی و یا حتی طبیعی، نصیب گروهی خاص می‌شود. علاوه بر این، رانت در کلام اقتصاددانان همراه با عباراتی نظیر «دولت رانتی» و «رانتیریسیم» استفاده می‌شود (۱-۲) که در این معنا ساختار یک نظام سیاسی - اقتصادی تک‌محصولی و تک‌قطبی را مورد توجه قرار می‌دهد که از آن به عنوان یکی از زمینه‌های اصلی پرورش و شیوع رانت‌جویی و رانت‌خواری به عنوان یک فساد در جوامعی با چنین ساختارهایی یاد می‌گردد.

به نظر می‌رسد، ضابطه دریافت منفعت بدون پشتوانه تلاش و سابقه استحقاق که مؤلفه اساسی در رانت‌خواری به شمار می‌رود، منجر به تزریق و تناوش این مفهوم به سایر وجوه زندگی اجتماعی و شکل‌گیری مفاهیمی چون رانت سیاسی، رانت اطلاعاتی، رانت آموزشی، رانت فرهنگی، رانت قضایی، رانت هنری و... شده است، البته اصطلاح رانت، در کنکاش فلسفی اخلاق، در بطن خود افاده هر دو مفهوم منفی و مثبت را می‌کند، اما رفته‌رفته با شکل‌گیری معنای اصطلاحی رانت‌خواری در سایه ادبیات اخلاقی و حقوقی پراگماتیک مبتنی بر غلبه عرفی، معنایی منفی در افواه عموم مردم و

متخصصین، از آن اراده می‌شود، به گونه‌ای که به معنای واقعی پهلوی به مفهوم فساد می‌زند.

بنابراین تنها به لحاظ علمی، دو اصطلاح رانت سفید (مثبت) و رانت سیاه (منفی) در مقابل یکدیگر قرار می‌گیرند که وجه فارق آن‌ها، در ابتدای رانت سفید بر نوسانات طبیعی و غیر ارادی اقتصادی و تصمیمات و قوانین رانت‌زای موجه بر پایه مصالح جمعی است، اما در مقام مفهوم‌شناختی رانت‌خواری (رانت منفی) می‌توان گفت: «دریافت منافع مالی و غیر مالی به ظاهر مشروع در گستره‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، قضایی، آموزشی، هنری و... با بهره‌گیری از زمینه‌ها و عوامل رانتی همچون انحصار، اطلاع، قانون، موقعیت و اقتدار به طوری که با نقض شایسته‌سالاری و اعمال تبعیض و اضرار به غیر، متلازم باشد.»

مطالعه همه‌جانبه رانت‌خواری در قاموس سیستم حقوقی علاوه بر مفهوم‌شناختی صحیح آن، مستلزم شناخت آثار اخلاقی و جرم‌شناختی این عمل در ابعاد مختلف نظام اجتماعی است. این مرحله، پیش‌نیاز طرح بایسته‌ها و ارائه راهبردها در بررسی رویکرد نظام کیفری در توجاه با پدیده رانت‌خواری است؛ در حقیقت نوع موضع‌گیری در قبال پدیده مجرمانه اعم از پیش‌بینی متوازن کاربست‌هایی چون جرم‌انگاری، سیاست جنایی افتراقی و پیشگیری غیر کیفری، منوط به نائل‌شدن به درکی صحیح از یک پدیده و پیامدهای آن است، البته از میان وجوه قابل امعان نظر در جرم‌شناسی که مشتمل بر موشکافی در طبیعت، ابعاد، علل و زمینه‌ها و وسعت و در هم تنیدگی جرم و عناصر اجتماعی، است، در این تحقیق بیش از هر چیز ابعاد و آثار رانت‌خواری در مقیاس جامعه مدنی و اخلاق اجتماعی مطمح نظر قرار می‌گیرد.

تبعات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی رانت‌خواری در سطح دولت و جامعه و فراتر از آن در تقابل با منافع ملی و عمومی، بسیار گسترده به نظر می‌رسد که در این میان، از زاویه اخلاقی می‌توان گفت، رانت‌خواری از جهات مختلف به طور مستقیم و

که سنگ محک ما مؤلفه‌های فوق (عدالت، زیان و فایده) باشد، ابعاد مستقیم و غیر مستقیم اخلاقی ناشی از این عمل را هویدا می‌نماید. مطالعه فنی جرم‌شناختی در کنار آثار اخلاقی اجتماعی، نقش رانت‌خواری در بازتولید جرائم را نیز آشکار می‌سازد که این قسمت، وجه دوم از یافته‌های مطالعه حاضر خواهد بود.

۴-۱. پژواک پدیده رانت‌خواری در شوون اخلاقی و

حقوقی جامعه مدنی: رانت‌خواری، با افزایش و تداوم خود، تبعات مُعتنابهی بر متغیرهای مختلف زندگی اجتماعی افراد و جامعه آنان، در حوزه‌های گوناگون در پی دارد. این تبعات و آثار ممکن است به موازات هم آشکار شوند یا اینکه نسبت به یکدیگر نقش علی و معلولی ایفا نمایند. در این مختصر مجال شکافتن و پرداختن به تمامی این پیامدها نیست، لذا به ذکر و بررسی موارد مهم، بسنده می‌کنیم.

۴-۱-۱. **نقض اصل تساوی افراد جامعه در برابر قانون:** تساوی افراد در مقابل قانون یا برخورداری از حقوق مساوی، یک اصل حقوق بشری است که به عنوان قاعده‌ای متعالی، در نخستین ماده اعلامیه جهانی حقوق بشر و در اسناد مختلف بین‌المللی و داخلی کشورهای جهان انعکاس یافته است. مهم‌ترین تبلور این اصل در حقوق ایران، ذیل فصل سوم قانون اساسی (حقوق ملت) و در اصل بیستم است. فساد، پاشنه آشیل تساوی مردم در برابر قانون تلقی می‌شود و تأثیر و تأثر این دو بر یکدیگر به نحوی است که هر چه سطح یکی از آن‌ها بالا رود (میزان فساد - میزان تساوی افراد در برابر قانون)، از سطح دیگری، فرو می‌کاهد. فساد عملاً به برابری حقوق افراد لطمه می‌زند و جریان دریافت خدمات را ناهمگون می‌کند. خدمات مختلفی که در عرصه‌های گوناگون رفاهی، تجاری، شغلی، آموزشی، پزشکی، بهزیستی و... نمود دارد. برخی اذعان می‌دارند که تشدید نابرابری‌های اجتماعی در ایران پس از جنگ، بازتاب گسترش فسادهای اداری و سیاسی، به نظر می‌رسد (۵). رانت‌دهی و رانت‌خواری، یک فرایند تبعیض‌آمیز است و این

غیر مستقیم، ارزش‌ها و شاخص‌های رفتار اخلاقی را در جامعه مورد تهدید قرار می‌دهد. از این گذشته، رانت‌خواری از مجرای دیگر نیز تهدیدی جدی فراروی نظم و امنیت اجتماعی به حساب می‌آید و آن، کارکرد هم‌افزای رانت‌خواری با بسیاری از جرائم به ویژه جرائم اقتصادی است. این افق از بحث که کمتر بدان پرداخته شده، مبین عمق توالی و تسلسل فاسد گسترش رانت‌خواری در جامعه از نقطه نظر تکثر و توسعه ارتکاب جرائم مختلف مرتبط با رفتار رانت‌جویانه است. در نهایت این مقاله به واکاوی ابعاد و آثار اخلاقی و جرم‌شناختی پدیده رانت‌خواری در جامعه کنونی اهتمام خواهد داشت.

۲. ملاحظات اخلاقی

اصول مربوطه به اخلاق در پژوهش و به ویژه امانتداری در استناد به متون و ارجاعات مقاله، رعایت شده است.

۳. مواد و روش‌ها

روش تحقیق در این مقاله از نوع توصیفی - تحلیلی است، لذا بنای آن در ابتدا بر جمع‌بندی داده‌های نظری از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و سپس تحلیل اطلاعات و مطالب گردآوری‌شده با شیوه استنباطی و استدلالی مناسب مطالعات اخلاقی - حقوقی، به منظور آسیب‌شناسی یک پدیده اجتماعی است.

۴. یافته‌ها

قضاوت اخلاقی پیرامون رانت‌خواری مبتنی بر شناخت پیامدها و آثار آن است. از سویی دیگر، اخلاق زیستی در پارادایم جاری مبتنی بر اصولی چون عدالت، فایده‌رسانی و ترک زیان‌رسانی است (۴). در مفهوم عام می‌توان اخلاق زیستی را به مثابه زیست اخلاقی یا زیستن اخلاقی در تقدیر گرفت و پدیده‌های اجتماعی را از آن حیث که بر مؤلفه‌های زیست اخلاقی تأثیر می‌گذارد، به بوته نقد کشید. ملاحظه آثار رانت‌خواری آن زمان

وضعیت، نتیجتاً با جامعه‌ای رو به رو می‌شویم که رفته‌رفته، شهروندان آن با نگاهی جزیره‌ای و محدود، به جای حرکتی هم‌افزا به سمت پیشرفت و توسعه، تلاش خود را به پیش‌روی از طریق حذف رقبا، معطوف می‌دارند.

۴-۱-۳. افول حقوق شهروندی: تأمین حقوق شهروندی با کرامت بشری و احترام و پاسداشت به افراد جامعه ملازمه دارد. ابعاد حقوق شهروندی در عناوینی چون ارزشمندی، امنیت، برابری، عدالت و تساوی در بهره‌مندی از حقوق اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... متبلور شده‌اند. در این طرز تلقی برای رسیدن به نظام عدالت و انصاف تنها شاخص ممیزه در توزیع حقوق و مسؤولیت‌های متفاوت در یک جامعه انسانی، همان ضابطه عدل خواهد بود و هرگونه بهره‌وری یا حرمانی، وفق این ضابطه و متباعد از ضوابط رانتی میسر خواهد شد.

توسعه رانت‌جویی، انقباض و افول حقوق شهروندی را در پی خواهد داشت و ابعاد حقوق شهروندی که قلمروی گسترده و مصادیق متعددی از حقوق را دربر می‌گیرد، هر یک به طور نسبی، مستقیماً یا با واسطه، از فضای رانتی اثرات نامطلوبی را متحمل می‌شوند. رانت‌خواران نه‌تنها با ثروت‌اندوزی و امتیازطلبی و ایجاد حرمان برای سایر مردم، حقوق شهروندی آنان را در زمینه‌های مختلفی چون حق سلامت، امنیت، رفاه، آموزش، بهداشت، اشتغال و به طور کلی یک زندگی شایسته و رو به کمال نقض می‌کنند، بلکه با تلاش جهت ایجاد وقفه یا خدشه در جریان آزاد اندیشی، دسترسی به اطلاعات و فعالیت مستقل مطبوعات و رسانه‌ها، حاشیه امنیت مناسبی برای تداوم فساد به وجود می‌آورند.

۴-۱-۴. تضعیف اخلاق عمومی و فروپاشی نظام ارزش‌ها: ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی، اعم از اعتقادات مذهبی و گرایش‌های مثبت رفتاری که در مناسبات خانوادگی و اجتماعی، تظاهر ملموسی می‌یابد و نقشی چشم‌گیر در همگرایی، پیشرفت و حرکت رو به کمال جامعه و افراد آن، ایفا می‌نماید، در نتیجه تبعیض‌ها و سلب اعتماد عمومی و تحت

مهم‌ترین مشخصه آن است، حتی اگر بخواهیم قائل به معنای دو پهلوی خوب و بد برای تبعیض شویم (عبارت بند ۹ اصل سوم قانون اساسی)، پس قدر متیقن می‌توان گفت که تبعیض ناروا، مؤلفه اصلی رانت‌خواری مفسدانه است.

۴-۱-۲. تقویت روحیه بدبینی و نفاق و گسست انسجام اجتماعی: در جامعه‌ای که عده‌ای به ناحق و بدون برخورداری از شایستگی و صلاحیت و یا حمایت مردمی و صرفاً بر اساس معیارهای خانوادگی، قومی، جناحی و حکومتی بر اریکه قدرت تکیه زده و حاضرند برای حفظ قدرت خویش، به هر اقدام نامشروعی مبادرت ورزند، نباید و نمی‌توان انتظار داشت که روابط اجتماعی انسان‌ها در آن جامعه سالم و بهنجار باشد. تقویت روحیه بدبینی مردم نسبت به هیأت حاکمه، بدبینی مردم نسبت به یکدیگر و تضعیف وحدت و انسجام ملی، حاکمیت روحیه ظاهرگرایی و نفاق بین مردم، احساس تبعیض و آپارتاید سیاسی در جامعه توسط مردم، تشدید شکاف طبقاتی در جامعه به دلیل ترویج رانت اقتصادی، بی‌اعتمادی مردم به قانون اساسی و مجاری و راه‌کاری‌های قانونی برای رسیدن به اهداف خویش، ترویج روحیه خشونت و حذف رقیب به جای تساهل و تسامح در سطح جامعه، از پیامدهای خطرناک گسترش ویروس‌وار رانت‌خواری در کشور است (۶).

گسترش رانت‌خواری علاوه بر تقابل بدبینانه توده مردم و دستگاه‌های دولتی، در روابط میان مردم نیز ایجاد تنش می‌کند و بالاخص باعث تفرقه و جدایی میان طبقات و گروه‌های اجتماعی غیر همسود می‌شود. در چنین بستر نامساعدی، قهرماً روابط اجتماعی و از جمله مراودات تجاری و فعالیت‌های اقتصادی، با آفات اخلاقی چون بدبینی، دروغ و حيله‌گری گره می‌خورد و حقوق اقشار ضعیف‌تر قربانی حس عدم اعتماد و بدبینی منتشر در جامعه می‌شود، ضمن اینکه در سطح کلان، نوعی از شکاف اجتماعی میان طبقات مختلف جامعه هویدا می‌گردد؛ فاصله‌ای که اغنیا با تسهیل و تداوم فساد جاری، سعی در حفظ آن خواهند داشت. با ادامه این

فساد اداری، رشوه‌خواری و لابی‌گری است، علل افزایش هزینه‌ها، اتلاف فرصت‌ها و هدایت منافع به سمت شرکت‌های بزرگ است که تمامی این عوامل می‌توانند جریان کارآفرینی را در یک کشور تحت تأثیر قرار دهند (۱۳).

تکیه بر منابع رانتی و عدم توجه کافی به شایسته‌سالاری و تداوم تبعیض و رابطه‌گرایی، بسترساز تقلیل کیفیت نیروی انسانی و کاهش کارایی و بهره‌وری در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و علمی خواهد بود. گذشته از این، تداوم سیاست‌های رانتی، ساتقی برای سرخوردگی نیروهای کیفی و انزوا و فرار مغزها است.

۴-۱-۶. تراژید تبعیض و دوقطبی شدن اجتماع: دولت‌های رانتیر و ارکان و عوامل آنان، اساساً رانت را به شیوه نابرابری در سطح جامعه توزیع می‌کنند. در یک جامعه با ساختار رانتیر، تمام افراد کم و بیش از مزایای ناشی از رانت بهره‌مند می‌شوند، اما میزان بهرمندی افراد از این رانت به شدت متفاوت است (۱۱). همچنین در سطح خردتر و با در نظر گرفتن گونه‌های مختلف رانت که با نادیده‌انگاری صلاحیت و استحقاق افراد، توزیع می‌شود، تبعیض در جامعه گسترش می‌یابد و در قاب الگوهای رفتاری افراد اجتماع نقش می‌بندد. پرواضح است که تبعیض ناشی از رانت‌خواری، خود منشأ اصلی بسیاری از پیامدهای دیگری چون بدبینی و بی‌اعتمادی و خروج سرمایه‌های مادی و معنوی از کشور، است که پیش از این اشاره شد. همچنین در جریان اعطای رانت به افراد و گروه‌های خاص هدف و در نظر گرفتن ملاک‌های مشخصاً تبعیض‌آمیز برای آنان و ممانعت از دسترسی سایرین به منافع مزبور، حسب مورد، جامعه دچار معضل دوقطبی خواهد شد.

۴-۱-۷. استقرار رکود و افزایش تورم: تورم خود از زمینه‌ها و منابع ایجاد رانت به حساب می‌آید. با این حال تأثیر و تأثر متقابلی میان رانت و تورم وجود دارد، چراکه درآمدهای رانتی و رانت‌خواری نیز می‌تواند منجر به افزایش نقدینگی و تورم در کشور شود، بی‌آنکه ما به ازای تولیدی در کار باشد. هم‌زمان

تأثیر ویروس فساد، رو به زوال می‌گذارد. بر این اساس، جرائم و مفساد اقتصادی، به ویژه با آسیب‌زدن به احکام اسلامی و زوال اخلاق فردی و اجتماعی (۷)، ارزش‌های موجود در جامعه را مورد هجمه قرار می‌دهد، کما اینکه در سطوحی دیگر، ارزش‌های دموکراسی و اخلاقیات را مخدوش می‌سازد (۸).

شهید مرتضی مطهری، یکی از شرایط ضروری تأمین اهداف اسلام را داشتن اقتصاد سالم می‌داند (۹). بنابراین رانت‌خواری از طریق ضربه‌هایی که به اقتصاد کشور وارد می‌کند نیز می‌تواند ارزش‌های دینی و اخلاقی را کم‌رنگ کند، گو اینکه در حدیث نبوی است که «كَادَ الْفَقْرُ انْ يَكُونَ كُفْرًا؛ نزدیک است فقر به کفر بیانجامد» (۱۰). بدترین منظره‌ای که فروپاشی ارزش‌ها از منظر جرم‌شناختی، به نمایش می‌گذارد، افزایش جرم و جنایت به دنبال کاهش اعتقادات مذهبی و اخلاقی و در نتیجه انفعال نیروی بازدارنده درونی افراد است.

۴-۱-۵. شکست تولید و فروکاهی کارایی، نوآوری و بهره‌وری: تجربه دولت‌های رانتیر - که خود از زمینه‌های مستعد رانت‌خواهی در جامعه هستند - حاکی از این است که این‌گونه دولت‌ها عموماً برای پاسخگویی به نیازهای فزاینده جامعه، ساده‌ترین و راحت‌ترین کار را در پیش می‌گیرند، یعنی به واردات گسترده مواد و کالاهای مورد نیاز متوسل می‌شوند. این در حالی است که حضور گسترده کالاهای وارداتی در بازار داخلی به تولیدکنندگان داخلی ضربه می‌زند و علاوه بر آن روحیه مصرف‌گرایی را در جامعه دامن می‌زند و این موضوع همان چیزی است که در کتب مختلف تحت عنوان حاکم‌شدن نوعی روحیه رانتی مطرح می‌شود (۱۱).

این روحیه رانت‌جویی باعث می‌شود که استعدادهای کارآفرینی به دنبال رانت‌های بادآورده وارده به خزانه دولت و به سمت رانت‌جویی غیر مولد، منحرف شوند؛ این امر می‌تواند منجر به کاهش آهنگ رشد اقتصادی شود، خاصه از این حیث که استعدادهای بالقوه می‌توانست در خدمت کارآفرینی و تولید ثروت قرار گیرد (۱۲). رانت‌جویی و ابزار آن، که شامل

۹-۱-۴. ضعف ساختاری در سایه تضعیف شایسته‌سالاری و تقویت قانون‌گریزی: تضعیف شایسته‌سالاری به خصوص در حیطه مدیریت کشوری و مشاغل تخصصی که بازخورد ساختارهای اقتصادی - سیاسی از آن‌ها محسوس و ملموس است، آثار هولناکی را در بستر زمان بر جای خواهد گذاشت. در واقع مرگ شایسته‌سالاری در کشور، نه تنها با قانون‌گریزی هم‌داستان می‌شود، بلکه زمینه زیر پا گذاشتن قوانین را در زمینه‌های مختلف فراهم می‌آورد. مدیرانی که با رابطه بازی و نقض قوانین یا دورزدن آن‌ها بر سر کار می‌آیند و کمترین مسؤولیتی نسبت به پاسخگویی در قبال راندمان سازمان و سطح کیفی وظایف محوله عهده‌دار می‌شوند، چه به لحاظ درونی و چه از منظر بیرونی، نیاز و الزامی به گزینش بهترین‌ها نمی‌بینند و این‌گونه یک تسلسل بیمار، کارکرد کلیه بافت‌ها و اندام‌های اجتماع را مختل می‌نماید.

بر این اساس، رانت‌خواری سیاسی - اداری به مثابه مهم‌ترین جلوه رانت‌خواری، هم مظهر فساد است و هم اینکه از دلایل اصلی فساد سیاسی و نظام سیاسی بیمار به شمار می‌رود، خصوصاً زمانی که فقدان خط مشی استخدام پرسنل بر اساس ملاک‌های شایسته‌سالارانه، در کنار نبود فرآیندهای شفاف و توأم با مسؤولیت‌پذیری و فقدان نظامی مؤثر و کارآمد برای گزارش‌دهی در باب فساد (۱۷) قرار گیرد.

در یک نظام ناکارآمد نه تنها مسؤولین دولتی به اجرای صحیح قانون اهمیت لازم را نمی‌دهند، بلکه مردم نیز در سایه بی‌اعتمادی و تزلزل مشروعیت دولت، مدام در فکر فرار از قوانین هستند و قانون‌گریزی زمانی که به شکل یک خصلت درمی‌آید، پس از آن دیگر به سختی می‌توان شهروندانی قانونمند را چشم داشت. در نهایت باید گفت که کنشگری رانت‌خواران و انزوای شایستگان، در بدترین حالت، قرار گرفتن افراد بی‌کفایت در رئوس و بدنه حکومت را موجب می‌شود که با تصمیمات نادرست، امنیت افراد ملت و سرحدات کشور را بازیچه بی‌تدبیری، تجاهل و تمایلات نفسانی خود قرار خواهند داد.

رانت‌خواری با رکود و کساد و بحران اقتصادی نیز مرتبط است. پدیده رکود تورمی، وجود هم‌زمان رکود و تورم در اقتصاد یک کشور را نشان می‌دهد. فعالیت‌های رانت‌جویانه و رانت‌خواری به عنوان یک مؤلفه، هم در ایجاد رکود و هم در افزایش تورم ایفای نقش می‌کند.

یکی از عوامل رکود اقتصادی وجود رانت‌هایی است که انگیزه کارآفرینی، تولید واقعی و ارج‌گذاشتن به خلاقیت در جامعه را از بین می‌برد، حتی افراد با استعداد نیز برای اینکه از این قافله عقب نمانند، استعدادهایشان را به جای کمک به تولید در خدمت رانت قرار می‌دهند، در نتیجه با گذشت زمان، رانت به نوعی فرهنگ تبدیل می‌شود (۱۴).

۸-۱-۴. توسعه فقر و بیکاری و فاصله طبقاتی: با افزایش فعالیت‌های رانت‌خواران و به دنبال مشکلات اقتصادی، از جمله تورم و رکود و نیز در نتیجه تبعیض و ایجاد تراکم ثروت در دست گروهی خاص، فاصله طبقاتی، بیکاری و فقر نیز افزایش می‌یابد. بر اساس نظریه اقتصادی جرم «بکر»، ۱۹۶۸، رابطه‌ای مستقیم میان فقر و جرم وجود دارد. این نظر گاه چنین فرض می‌کند که افراد زمانی متمسک به جرم می‌شوند که هزینه‌های ارتکاب آن کمتر از منافع به دست آمده باشد، لذا امکان بیشتری برای ارتکاب جرائم علیه اموال از سوی جامعه فقزرده در مقایسه با دیگر جوامع وجود خواهد داشت (۱۵). در یک تحقیق انجام‌گرفته در سال ۲۰۱۳ در ایالات متحده (۱۶)، به رابطه مثبت میان جرائم خشونت‌آمیز و جرائم مالی، با نرخ بیکاری و مزید بر آن با متغیرهایی دیگر نظیر سرانه تولید ناخالص داخلی، نرخ فارغ‌التحصیلی از دبیرستان و میزان فقر، ادعان گردیده است، لذا روند افزایشی بیکاری و فقر، نه تنها فی‌نفسه یک عامل منفی برای جامعه رانتی به حساب می‌آید، بلکه از این حیث که مقدمه بسیاری از مشکلات و انحرافات خصوصاً افزایش قابل توجه ارتکاب جرائم خواهد بود، تهدیدی فراروی نظم عمومی و امنیت ملی محسوب می‌شود.

۱-۱۰. تقلید رفتار رانتی و تأمین و تکثیر فساد: به طور کلی فساد، مشوق و ممتد ایجاد فرصت‌های غیر قانونی و توالی مفسد دیگر است تا جایی که در شرایط تشدید یافته ساختارهای قانونی و سیاستگذاری نیز در خدمت فساد قرار می‌گیرند (۱۸). رانت‌خواری به مثابه یک فساد، به شدت پدیده‌ای زایشی است که با هر بار تکرار احتمال ارتکاب رانت‌خواری‌های دیگر را بالا می‌برد. با مشاهده دست‌اندازی ناروای عده‌ای بر خوان گسترده بیت‌المال با سوءاستفاده از فرصت‌ها در پوششی به ظاهر قانونی، افراد بسیاری برای نزدیکی به منابع اقتدار ترغیب می‌شوند تا از این رهگذر برای خود منافع بی‌زحمت یا کم‌زحمتی مهیا کنند یا لااقل آنچه که حق خود در اوضاعی وانفسا می‌پندارند را بستانند، البته، اگرچه در بسیاری از جرائم و یا انحرافات اخلاقی و اجتماعی دیگر نیز، علی‌الاصول قبح شکنی می‌تواند عامل مساق مرتکب و سایرین به سوی تکرار جرم باشد، اما در رانت‌خواری علاوه بر تأثیر مضاعفی که تکرار آن بر قبح‌زدایی و ترویج این عمل در اجتماع دارد، به واسطه امکان شکل‌گیری رفتارهای رانت‌جویانه در سطوح و درجات مختلف جامعه و نهادینگی و الگوسازی رسیدن به حق یا منفعت از طریق ضوابط رانتی و نیز عدم شفافیت قبح شرعی و منع قانونی، در کنار قضاوت اخلاقی منفعلانه عرف موجود، چهره‌ای را از رانت‌خواری به تصویر می‌کشد که معرف امری طبیعی و واقعیتی اجتناب‌ناپذیر است. در چنین وضعیتی، تقلید رفتارهای رانتی و تکثر رانت‌خواری‌های گوناگون و نیز اعتقاد به عدم امکان مقابله با چنین پدیده‌ای، کار مبارزه با آن را با دشواری‌های عدیده‌ای رو به رو می‌سازد و بر این اساس، زمینه مناسبی برای تأمین فساد در رانت‌خواری ایجاد می‌شود. شبکه‌های رانتی، با قدرت نفوذپذیری بالا، آگاهانه یا ناخودآگاه، یک سازوکار خودامنیتی ایجاد می‌کنند که ضامن بقای آن‌ها خواهد بود، به طوری که رفتار رانتی چنان در میان دولتمردان

رخنه می‌کند که حتی با آلوده کردن سازمان‌های نظارتی و قضایی، کارکرد آن‌ها را هم مختل می‌کند. در نهایت تمامی اشکال رانت‌خواری سیاه، یک هم‌افزایی محسوس با یکدیگر برقرار می‌نمایند و در گسترش انواع فساد ولو به طور غیر مستقیم - و در شکل مفسد اخلاقی و اجتماعی - نقش دارند. در واقع نه تنها رانت‌خواری خصوصیت تکثیر و انتقال ویروسی و در عین حال یک سیستم خودایمنی دارد و می‌تواند با تکرار مضاعف خود وضعیت فساد را در جامعه بغرنج و بحرانی نماید، بلکه مفسدی که به عنوان ملزومات یا تسهیلات رانت‌خواری به شمار می‌روند (مثل رشا، ارتشا، اختلاس، سوءاستفاده از موقعیت، جعل اسناد و...) نیز هم‌زمان با ترویج رانت‌خواری، به طرز چشم‌گیری رو به فزونی می‌نهند. زوایایی که در بحث بعدی بدان پرداخته می‌شود.

۴-۲. تکثر و توسعه جرائم جانبی از طریق کارکرد هم

افزای رانت‌خواری: مذاقه جرم‌شناختی در رانت‌خواری نمودار این حقیقت است که رفتار رانت‌جویانه و جریان رانت‌خواری، پیوستگی آشکاری با ارتکاب سایر جرائم اعم از جرائم اقتصادی و غیر آن، برقرار می‌نماید. تشکیل این پیوستار با توجه به اقداماتی که با هدف ایجاد رانت و تسهیل رانت‌خواری و یا به عنوان عواقب رانت‌خواری، صورت می‌گیرند، قابل فهم است، اگرچه عمده مفسد و جرائم برخاسته از رانت‌خواری یا وابسته به رانت‌جویی همچون تحصیل مال نامشروع، رشوه و پولشویی در قلمرو جرائم اقتصادی قرار می‌گیرند، لیکن در این معنا جرائم دیگری نیز مثل جعل اسناد و سرقت اطلاعاتی و افشای اسرار، در رابطه با رانت‌خواری قابلیت وقوع می‌یابند.

با تدقیق در مصادیق جرم اقتصادی و بذل عنایت به تعاریف صورت‌گرفته از رانت، تردیدی نیست که پاره‌ای از رابطه‌های رانتی اعم از رانت‌دهی و رانت‌ستانی، تحت عناوین جرائم معنونه اقتصادی در قوانین پراکنده، همچون اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، جرائم برگزاری مناقصات دولتی، مداخله وزرا و نمایندگان مجلس و کارمندان دولت در

نیز از عنوان مجرمانه «تحصیل مال نامشروع» موضوع ماده ۲ قانون تشدید مجازات مرتکبین اختلاس، ارتشا و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ نام برده شده است.

فارغ از اختلافاتی که از مناظر گوناگون در معنای این عنوان وجود دارد، باید پذیرفت که رانت‌خواری، ضمن اینکه می‌تواند فی‌نفسه تحصیل مال از طریق نامشروع به حساب آید، در مواردی نیز به واسطه اخذ امتیازها و انحصارهای مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، آموزشی و... امکان دریافت منافع مالی را فراهم می‌آورد که با توجه به غیر شرعی و غیر قانونی بودن این فرصت، می‌توان تحصیل مال مزبور را از طریق نامشروع دانست. در واقع با روی آوردن منابع، امکانات و استعداد نیروهای انسانی به سمت رانت‌جویی و ویژه‌خواری، تبعاً تحصیل مال از طریق نامشروع در ابعاد مختلف نیز گسترش خواهد یافت.

۴-۲-۲. رشا و ارتشا: رشا عبارت از دادن وجه، مال یا سند تسلیم وجه یا مال به مأموران دولت یا کارکنان شاغل در نهادهای عمومی و سایر افراد مذکور در قانون یا انجام معامله به بهای غیر واقعی با آن‌ها، برای انجام یا عدم انجام وظایف مرتبط با اداره یا سازمان محل اشتغال آن‌ها می‌باشد. ارتشا نیز به معنی اخذ وجه، مال یا سند تسلیم وجه یا مال از سوی مأموران دولت یا کارکنان شاغل در نهادهای عمومی و سایر افراد مذکور در قانون یا انجام معامله به بهای غیر واقعی از سوی آن‌ها، برای انجام یا عدم انجام وظایف مرتبط با اداره یا سازمان محل اشتغال آن‌ها است (۱۹). اهم مواد مرتبط با جرم‌انگاری رشا و ارتشا، ماده ۳ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری و نیز مواد ۵۸۸ الی ۵۹۲ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵، است.

معمولاً فعالیت‌های رانت‌جویانه با رشوه‌دهی دنبال می‌شوند. Tullock & Kruger رانت‌جویی را تلاش‌هایی قانونی مانند لابی‌گری و غیر قانونی مانند رشوه‌دهی به افراد گروه‌های همسو و بخش خصوصی می‌دانند که جهت تحصیل رانت‌هایی

معاملات دولتی و کشوری، تبانی در معاملات دولتی، اخذ پورسانت در معاملات خارجی، تعدیات مأموران دولتی نسبت به دولت و تصرف غیر قانونی در اموال عمومی یا دولتی، قرار می‌گیرند.

با وجود این، بحثی که تحت عنوان هم‌افزایی رانت‌خواری و جرائم جانبی در این قسمت، مورد لحاظ قرار می‌گیرد، فارغ از بیان مصادیقی است که فی‌نفسه منطبق بر تعریف رانت‌خواری می‌شوند، بلکه بیشتر جرائمی مد نظر است که جهت تسهیل رانت‌خواری یا به دنبال رانت‌خواری ارتکاب می‌یابند و یا اینکه وابستگی مؤثری با رانت‌خواری برقرار می‌نمایند، بی‌آنکه به لحاظ فنی خود رانت‌خواری باشند. در بررسی آثار جرم‌شناختی از این منظر، برای مثال گرفتن امتیاز یک وام کلان یا انحصار واردنمودن کالایی اساسی، به دلیل انطباق کامل با مفهوم رانت‌خواری مد نظر نیست، بلکه رشوه‌دهی و رشوه‌ستانی، تبانی، اعمال نفوذ مقام دولتی برخلاف حق و پولشویی منافع رانتی است که حسب مورد می‌توانند در فرایند رانت‌خواری ارتکاب یابند و از این حیث واجد اهمیت بررسی می‌باشند.

۴-۲-۱. تحصیل مال از طریق نامشروع: تحصیل مال نامشروع یا به عبارت صحیح‌تر تحصیل مال از طریق نامشروع، به دست آوردن منفعت مالی و اقتصادی از طرق غیر قانونی است. بنابراین در اینجا، موضوع اصلی نامشروع‌بودن مال نیست، بلکه نامشروع‌بودن طریق تصاحب مال است، در بند «پ» ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی نیز قانونگذار از عبارت «اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی در صورت تحصیل مال توسط مجرم یا دیگری» استفاده می‌نماید. در واقع اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، به عنوان طریق نامشروعی است که در صورت تحصیل مال، یک جرم اقتصادی به حساب می‌آید. با این حال جرم تحصیل مال نامشروع، به لحاظ شمولیت با بسیاری از جرائم دیگر امکان برقراری همپوشانی را خواهد داشت. در بند «ج» قانون ارتقای سلامت نظام اداری

که به دنبال ایجاد کمیابی‌های ساختگی توسط دولت ایجاد می‌شوند، صورت می‌گیرند (۲۰)، البته نباید رشا و ارتشا را مرادف با رانت‌خواری دانست یا اینکه همیشه این دو را ملازم با یکدیگر پنداشت، بلکه رابطه منطقی این دو عموم و خصوص من وجه است، چراکه ممکن است عمل رانت‌خواری با استفاده از سایر ابزار به ظاهر قانونی (مثل لابی‌گری در تصویب قوانین و مقررات ایجادکننده خلأ رانتی) و غیر قانونی (مثل سوءاستفاده از مقام و موقعیت برای اعطای امتیاز به نزدیکان) انجام گیرد و در طرف مقابل، رشوه‌دهی و رشوه‌ستانی، زمانی که برای انجام فعالیت‌های غیر قانونی و جرائم صورت می‌گیرد، ارتباطی به نقض تساوی مردم در اعطای امتیازات و ایجاد انحصارات نداشته و رفتار مجرمانه مربوطه در کنار رشوه، می‌تواند مصداق جرمی علیحده در قانون باشد. با وجود این به جرأت می‌توان گفت بیشترین هم‌افزایی منفی، در رانت‌جویی و رشا و ارتشا مشاهده می‌شود، چراکه اغلب بهترین راه نفوذ به مقامات دولتی و کسب منافع و امتیازات نامشروع، پرداخت رشوه است؛ ناگفته پیداست که ترویج چشم‌گیر رشوه در کنار رانت‌خواری، به کاستن از قبح اخلاقی آن در جامعه و تقویت بازوهای فساد خواهد انجامید.

۲-۳-۴. احتکار: در بند «الف» ماده یک قانون تشدید مجازات محترکان و گران‌فروشان مصوب ۱۳۶۷ و نیز در ماده ۳ این قانون به تعریف و جرم‌انگاری احتکار، اهتمام شده است. همچنین در بند «ب» ماده یک قانون مجازات اخلاک‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹، به اخلاقی در امر توزیع مایحتاج عمومی از طریق احتکار عمده ارزاق و نیازمندی‌ها و پیش‌خرید فراوان تولیدات کشاورزی و سایر تولیدات مورد نیاز عامه و امثال آن‌ها به منظور ایجاد انحصار یا کمبود در عرضه، اشاره شده است. به طور کلی برای اینکه احتکار جرم تلقی شود، نه تنها می‌بایست سوءنیت عام مرتکب که دلالت به ارتکاب عمل جمع‌آوری و نگهداری ارزاق مورد نیاز و ضروری عامه مردم به منظور نفع شخصی و به قصد افزایش قیمت

است، تحقق یابد، بلکه می‌بایست سوءنیت خاص او که همانا ایجاد انحصار یا کمبود در عرضه آن‌ها به جهت اخلاقی در امر مایحتاج عمومی جامعه است نیز محقق شود (۲۱).

احتکار می‌تواند در نتیجه رانت‌خواری اطلاعاتی صورت گیرد، به طوری که محترک، پس از رانت‌جویی اطلاعاتی و کسب آگاهی از وضعیت تنظیم بازار با توجه به سیاست‌های پیش روی اقتصادی از جمله در زمینه واردات و صادرات، به انباشت کالای مورد نظر که در زمره مایحتاج عمومی و نیازمندی جامعه است، پرداخته و در موقع افزایش قیمت آن را با سودی دوچندان یا چند برابر به فروش برساند؛ امری که بسته به وسعت و تعدد عمل، آسیب‌های شدیدی بر پیکر اقتصاد کشور وارد می‌آورد. همچنین ممکن است نفس ایجاد کمبود در بازار با استفاده از لابی‌ها و اقدامات قانونی و با هدف اولیه ایجاد زمینه رانتی و متعاقباً اعمال احتکار برای کسب سود حلقه‌ای مخصوص از وابستگان و متنفذین و یا حتی مقامات اجرایی باشد، به طوری که در یک پیوستار مافیایگونه ممکن است منافع گروهی خاص اعم از اشخاص حقیقی و حقوقی در قلمرو حقوق عمومی و خصوصی، در جریان تبانی و اقدامات لابی‌گرایانه و در کنار آن احتکار و ایجاد محدودیت در بازار، در بسته‌های مختلف رشوه، پورسانت، و عواید مستقیم حاصل از رانت در سبدهای از اموال نامشروع، تأمین گردد.

۲-۴-۴. زمین‌خواری: یکی از رایج‌ترین و امن‌ترین شیوه‌های زمین‌خواری نفوذ در مقامات رسمی، برای سوءاستفاده از رانت در تصرف غیر قانونی یا ایجاد رانت در نتیجه تغییر غیر قانونی کاربری اراضی و استفاده از آن جهت تحصیل منافع بادآورده است. ارزش بسیار بالای زمین و مسکن در کشور ما دلیل مهمی برای پیوند رانت‌خواری و زمین‌خواری شده است. در واقع یکی از زمینه‌های مناسب کسب ثروت نامشروع، زمین‌خواری است و بر این اساس، رفتارهای رانت‌جویانه، به این سمت گرایش می‌یابند.

تدقیق در ارتباط میان رانت‌خواری و پولشویی مبین این امکان است که عوامل رانت‌خوار و وابستگان و معاونان آن‌ها، برای تطهیر منافع قابل توجهی که از طریق رانت و به صورت نامشروع یا ظاهراً مشروع با استفاده از تقلب نسبت به قانون حاصل شده، ممکن است به پولشویی روی آورند، به علاوه اینکه نه تنها در مواردی انگیزه پنهان‌نمودن منشأ و میزان سوء استفاده از رانت یا رانت‌خواری، اشخاص را به اتخاذ شیوه‌های پولشویی رهنمون می‌شود، بلکه به واسطه ارتکاب جرائمی چون اختلاس، ارتشاء، زمین‌خواری و امثالهم که در کنار یا در جریان رانت‌خواری، قابل وقوع می‌باشند، روی آوردن به پولشویی نیز افزایش می‌یابد. این امر به خصوص در مورد رشوه‌ها و پورسانت‌های نامشروع کلانی که در قبال ایجاد رانت دریافت می‌شوند، ممکن خواهد بود.

۴-۲-۶. تبانی و اخذ پورسانت: تبانی در معاملات دولتی و همچنین اخذ پورسانت در معاملات داخلی و خارجی و صور مختلف این جرائم، در قوانین متعددی تحت عنوان فساد و جرم اقتصادی معرفی و کیفرگزینی گردیده‌اند که از جمله می‌توان به بند «ث» و «ج» تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، ماده ۶۰۳ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم (تعزیرات)، ماده واحده قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی مصوب سال ۱۳۴۸، قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، ماده واحده قانون ممنوعیت اخذ پورسانت در معاملات خارجی مصوب ۱۳۷۲ و ماده ۱۰۹ قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲، اشاره نمود.

تبانی اصولاً تمهید مسیر رانت‌خواری است و نیز ممکن است مسبوق به فعالیت‌های رانت‌جویانه باشد. باید گفت که معاملات و به خصوص مناقصات دولتی در کشور بسیار رانت‌زا هستند و در این امر دلایلی نظیر دولتی‌بودن اقتصاد، کارفرما بودن دولت در پروژه‌های کشور به طور مستقیم یا غیر مستقیم، تأمین مالی پروژه‌ها از بودجه کشور، ضعف عوامل و مدیران کارفرما به لحاظ علم و تجربه، کوتاهی مدت مدیریت

در یکی از گزارش‌های کمیسیون اصل ۹۰، ضمن اشاره به اینکه مهم‌ترین مفسده اقتصادی در کشور زمین‌خواری است، گفته شده است برخی کارمندان یکی از شهرداری‌ها و یک سازمان دولتی، با جعل عنوان و ارائه گزارش خلاف واقع برای تغییر کاربری و تخریب ۵۰ هزار متر مربع باغ اقدام نموده که ارزش افزوده این اراضی و رانت ایجادشده بالغ بر ۲۰۰ میلیارد ریال است. این پرونده در سال ۱۳۸۲ در شعبه دوم دادیاری مجتمع قضایی ویژه امور اقتصادی مطرح شده است. در قضیه‌ای دیگر، در قسمت‌هایی از اراضی مناطق شمالی یکی از شهرهای استان تهران ساخت و سازهایی توسط نهادها و ارگان‌های دولتی و اشخاص صورت گرفته و با توجه به ارزش بالای این اراضی عده‌ای سودجو با استفاده از قولنامه‌های عادی در بعضی از موارد جعلی و با تشبث به مراجع قضایی برای این اراضی سند مالکیت گرفته‌اند و یا این اراضی را به صورت قولنامه‌ای به شرکت‌های تعاونی مسکن و نهادها و سازمان‌های مختلف دولتی واگذار نموده‌اند که مسؤولین این ارگان‌ها نیز با نفوذ خود در ادارات مختلف سعی دارند برای این اراضی سند مالکیت بگیرند... (۲۲). بنابراین ملاحظه می‌شود که گسترش رانت‌خواری با زمین‌خواری به عنوان یک گزینه مساعد ثروت اندوزی، رابطه‌ای هم‌افزا دارد.

۴-۲-۵. پولشویی: منظور از پولشویی یا تطهیر مال، مخفی کردن منبع اصلی اموال ناشی از جرم و تبدیل آن‌ها به اموال پاک است، به طوری که یافتن منبع اصلی مال غیر ممکن یا بسیار دشوار گردد (۲۳). به تعبیری دیگر، اصطلاح پولشویی، اشاره به فعالیت‌ها و معاملات مالی دارد که با هدف مخفی کردن منبع اصلی و حقیقی درآمدها، به انجام می‌رسند (۲۴). از این عمل به عنوان یک جرم اقتصادی در بند «ذ» تبصره ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی یاد شده و پیش از آن نیز طبق قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۱۳۸۶ (اصلاحی ۱۳۹۷) مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است.

مدیران و تغییرات سریع و غیر اصولی تشکیلات کارفرمایی، تقلب پیمانکاران و مشاوران به علت ناسالم یا ناآگاهی کارفرماها، دخیل می‌باشند (۲۵). در این مورد، به خصوص در نتیجه رانت‌خواری افراد و شرکت‌ها با استفاده از ضعف مدیران و مسؤولین دولتی، به اشکال مختلفی چون اخذ اطلاعات، جلب نظر با اعطای رشوه یا وعده پورسانت، تطمیع و ترغیب، حتی فریبکاری و تقلب، عملاً ممکن است زمینه جرم تبانی محقق شده و میان مجریان و سایر اشخاص شرکت‌کننده در معاملات دولتی، تبانی صورت بگیرد و از این طریق به دولت و یا شرکت‌ها و موسسات وابسته به دولت ایراد ضرر گردد. برای مثال، رانت‌جویی می‌تواند با ایجاد تبعیض در جریان دعوت از مناقصه‌گران و با تخلف از قانون برگزاری مناقصات یا تقلب نسبت به قانون صورت پذیرد، مثل اینکه انتشار و چاپ آگاهی مناقصه در روزنامه کثیرالانتشار دارای مخاطبان محدود، یا در صفحه‌هایی از روزنامه که کمتر جلب توجه می‌کند، انجام شود تا هم وظیفه قانونی مقرر در بند «ب» ماده ۱۳ مبنی بر انتشار فراخوان و شرایط آن، رعایت و هم با اطلاع موضوع به افراد مورد نظر، زمینه برنده‌شدن آنان فراهم شود (۲۶).

مسئله دیگر در مورد اخذ پورسانت است. آنچه که از بزه پورسانت در قوانین به دست می‌آید، مبلغی است که مأموران دولتی، به صورت مخفیانه و غیر قانونی، در خلال انجام معاملات دولتی به نفع خود [و یا دیگری] اخذ می‌نمایند (۲۷). در این معنا پورسانت شباهت‌های بسیاری به رشوه دارد، لیکن پورسانت منحصر در معاملات و قراردادها است. با توسعه فعالیت‌های رانت‌جویان و رانت‌خواران داخلی و خارجی و گرایش آن‌ها به کسب امتیازات و منافع که از مجرای انعقاد قراردادها و معاملات با دولت و نهادها و سازمان‌های مرتبط با آن حاصل می‌شود، پورسانت‌دهی نیز به عنوان روشی جهت کارسازی رویه‌های فوق معمول خواهد گردید.

۲-۷. اختلاس و کلاهبرداری: در تبصره ماده ۳۶ و ماده ۱۰۹ از قانون مجازات اسلامی، اختلاس و کلاهبرداری به عنوان

جرم اقتصادی معرفی شده‌اند؛ عنصر قانونی این جرائم، در قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا، اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۵ آذر ۶۷ مجمع تشخیص مصلحت نظام، انعکاس یافته است. با توجه به ماده یک این قانون، کلاهبرداری را می‌توان به طور کلی بردن مال دیگری از طریق حیله‌گری و تثبیت به وسایل متقلبانه دانست. همچنین در ماده ۵ همین قانون در مقام جرم‌انگاری اختلاس، برداشت و تصاحب اموال از سوی مأمورین دولتی و عمومی (اعم از رسمی و غیر رسمی) برای خود و یا دیگری، اختلاس دانسته شده است.

به نظر می‌رسد فضای مستعد رانت‌خواری که معمولاً با فساد در بدنه دولت و در نزد مدیران و مأمورین خدمات عمومی و یا وابسته، مهیا می‌شود عملاً شرایط را برای ارتکاب جرمی چون اختلاس و کلاهبرداری، فراهم می‌آورد. توضیح اینکه سوءاستفاده از رانت و جایگاه و اقتدار عمومی، مقدمه و یا کمک‌کننده ارتکاب جرمی چون اختلاس به شمار می‌رود. بدیهی است که می‌توان انتظار داشت شخصی که بدون تعهد و تخصص لازم به موقعیتی رانتی دست یافته است، برای افزایش ثروت خود یا دیگران به اختلاس و یا کلاهبرداری و یا تدلیس - از جمله مصداق ماده ۵۹۹ قانون مجازات اسلامی کتاب پنجم بخش تعزیرات- نیز روی آورد. برای مثال دریافت‌کننده تسهیلات کلان بانکی، ابایی از سندسازی و سیاه‌نمایی و عدم بازپرداخت اقساط و نتیجتاً مصادره اموال دولتی به نفع خود ندارد، البته گاهی هم برای نفوذ در مقامات و دسترسی به رانت‌ها و منابع ثروت، افراد مرتکب اعمال متقلبانه و فریبکاری می‌شوند. به گونه‌ای که امکان دارد شخصی حقیقی یا حقوقی با قلب حقیقت و جعل مدارک و یا طرح تشکیلات صوری، در مقامات رسمی نفوذ کرده و ضمن پرداخت رشوه، به یک امتیاز یا انحصار ناروا دست یابد.

۲-۸. اعمال نفوذ برخلاف حق و سوءاستفاده از مقام و موقعیت: جرم اعمال نفوذ در واقع تعرض به قوای نظام اداری و ساختار دستگاه‌های دولتی یا دستگاه‌های ارائه‌کننده خدمات

اعمال نفوذ برخلاف حق و سوءاستفاده از مقام یا موقعیت در کارکنان و مسؤولین دولت دارد. به هر تقدیر در جریان رانت‌خواری گاه مجموعه‌ای از ارتباطات و تمهیدات برای رسیدن به منافع مورد نظر نیاز است که جز در سایه اعمال نفوذ و سوءاستفاده از مقام و موقعیت برخی افراد امکان‌پذیر نخواهد بود.

۴-۲-۹. **جعل اسناد و اعمال تقلب:** جعل و تزویر، قلب متقلبانه حقیقت در یک سند یا نوشته یا چیز دیگری به زبان غیر، وفق یکی از طرق مذکور در قانون است (۳۰). مواد ۵۲۳ الی ۵۴۲ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی، اهم ادبیات تقنینی در مورد جرم جعل و تزویر را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، جعل یا مخدوش‌نمودن و دست‌بردن در اسناد و اوراق رسمی یا دولتی، به عنوان یک تخلف اداری نیز در قانون رسیدگی به تخلفات اداری مطمح نظر قرار گرفته است.

به جعل اسناد، می‌توان اعمالی نظیر تخریب - موضوع مواد ۶۰۴، ۵۴۴ و ۵۴۵، و ۶۸۱ از قانون مجازات اسلامی بخش تعزیرات- و اختفای اسناد را به قصد تقلب و رسیدن به منافع نامشروع یا جلوگیری از افشای اعمال غیر قانونی، اضافه نمود. ماده یک قانون ارتقای سلامت نظام اداری از «جعل، تخریب یا اختفای اسناد و سوابق اداری و مالی» تحت عنوان فساد یاد کرده است.

عمل تقلب نیز نه‌تنها می‌تواند به عنوان یک قصد در جرم جعل و امثال آن مد نظر قرار گیرد، بلکه فی‌نفسه و در مواردی نظیر انتخابات و آزمون‌ها، ممکن است برخلاف قانون صورت پذیرد. برای نمونه در بندهای ۱۰ و ۱۱ ماده ۶۶ قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی مصوب ۱۳۷۸، تقلب در رأی‌گیری و شمارش آرا و تقلب و تزویر در اوراق تعرفه یا برگ رأی یا صورت‌جلسات، جرم محسوب شده است. همچنین در این‌باره می‌توان از تقلب و تبانی در برگزاری آزمون‌ها و گزینش‌ها و به قوانینی نظیر قانون مجازات افشای سؤالات

عمومی است (۲۸). در بند «پ» ماده ۳۶ قانون مجازات اسلامی، از اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی، صحبت به میان آمده است. مستنبط از ماده ۱۳ قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی به عنوان فساد و جرم تلقی می‌شود. علاوه بر این، در «قانون مجازات اعمال نفوذ برخلاف حق و مقررات قانونی» مصوب ۱۳۱۵ مجلس شورای ملی، به خصوص مواد ۱، ۲ و ۴ این جرم مورد توجه قرار گرفته است. برای نمونه بر اساس ماده یک این قانون: «هر کس به دعوی اعتبارات و نفوذی در نزد یکی از مستخدمین دولتی یا شهرداری یا کشوری یا مأمورین به خدمات عمومی، وجه نقد یا فائده دیگری برای خود یا شخص ثالثی در ازای اعمال نفوذ نزد مأمورین مزبوره از کسی تحصیل کند و یا وعده و یا تعهدی از او بگیرد علاوه بر رد وجه یا مال مورد استفاده یا قیمت آن به حبس ... محکوم خواهد شد.»

عنوان دیگر، سوءاستفاده از مقام و موقعیت است که اغلب از سوی مسؤولین و مستخدمین دولتی و وابستگان آنان ارتکاب می‌یابد. در برخی تعاریف، از فساد به عنوان سوءاستفاده کارمند از مقام و موقعیت برای ایجاد منافع خواه برای خود یا دیگری به خلاف حقوق سایرین (۲۹) یاد شده است، لذا این عنوان، کلی و ذی‌شمول است و بسیاری از جرائم و مفساد اقتصادی از این مجرا محقق می‌گردند یا اینکه خود می‌توانند مصادیقی برای آن به حساب آیند. در ماده یک قانون ارتقای سلامت نظام اداری، در کنار مصادیقی چون رشا و ارتشا، اختلاس، و تبانی، به سوءاستفاده از مقام یا موقعیت اداری، سیاسی، امکانات یا اطلاعات به عنوان فساد، اشاره می‌شود. همچنین در موادی از قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، از جمله ماده ۵۷۶ و ماده ۶۰۵، به تعیین مجازات در باب این جرم پرداخته شده است.

واضح است که ایجاد رانت‌های کاذب و دل‌بستن به رانت‌جویی و تواتر رانت‌خواری در جامعه، ملازمه تنگاتنگی با گسترش

امتحانی مصوب خرداد ۱۳۴۹ و قانون رسیدگی به تخلفات و جرائم در آزمون‌های سراسری مصوب ۱۳۸۴، مثال زد. در جامعه رانت‌جو، هیمنه کوه قانون نیز مدافع حقوق شهروندان نخواهد بود و در صورت انسداد معبر، مسیر رانت‌خواری لاجرم از تونل تقلب عبور خواهد کرد، لذا اصولاً فرایند رانت‌خواری در اقسام متعدد آن به لحاظ تلازم با عنصر تبعیض و نیاز به کتمان حقیقت و مضافاً ضرورت تمهید شرایطی برای رانت‌خواری علاوه بر آنچه که اعطای امتیاز ناروا خوانده می‌شود و غالباً وابسته به اختیار و اقتدار عمومی است، همه این‌ها موجب شده که جرائم جعل، تخریب، اختفای اسناد و تقلب و تبانی ... در جریان و یا در کنار رانت‌خواری‌ها ارتکاب یابند. رانت‌جویان یا مقامات رسمی ممکن است برای اینکه ردپای تخلفات و تبعیض‌ها را در واگذاری رانت پاک نمایند، به جعل اسناد و تقلب دست بزنند یا اینکه اصولاً از مجرای جعل و تقلب انتقال منافع رانتی را موجب گردند.

۲-۴-۱۰. سرقت اطلاعات و افشای اسرار و اسناد: فعالیت‌های رانت‌جویانه می‌تواند با اعمال مختلفی نظیر جاسوسی، سرقت و به دست آوردن اطلاعات، آگاهی از تصمیمات، و افشای اسرار و اسناد اغلب دولتی پیوند بخورد که البته برخی از این عناوین به طور علیحده در قوانین پراکنده جزایی مورد جرم‌انگاری قانونگذار قرار گرفته‌اند و بسیاری از آن‌ها نیز ارتباطی با رانت‌خواری ندارند. سرقت اطلاعات هم ممکن است برای فاش شدن یا دسترسی به اطلاعات و استفاده و بهره‌وری از آن با انگیزه‌های مختلف انجام گیرد. «استفاده از اطلاعات طبقه‌بندی شده یا محرمانه با هدف انتفاع شخصی» در کنوانسیون سازمان ملل برای مبارزه با فساد (مریدا) به عنوان یکی از مصادیق فساد تلقی شده است، کما اینکه در قانون ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد، سوءاستفاده از اطلاعات به عنوان فساد معرفی می‌شود.

رسیدن به اطلاعات حساس برای رانت‌خواران نه‌تنها در عرصه‌های اقتصادی آنان را پیشتاز و یک قدم جلوتر قرار

می‌دهد، بلکه در سایر موضوعات اجتماعی، ممکن است تحصیل اطلاعات مذکور، منافع نامشروع و به ناحقی برای آن‌ها به همراه داشته باشد. بنابراین در مواردی که تحصیل یا افشای اطلاعات و اسناد، خلاف قانون یا مقررات یا دستورات باشد، استفاده از دو عنصر موقعیت و نفوذ و متعاقباً جاسوسی برای سرقت اطلاعات و آگاهی از تصمیمات اعم از اقتصادی و غیر اقتصادی، از سوی افراد و نیز افشای اسرار و اسناد دولتی از جمله اطلاعات مربوط به فعالیت‌های اقتصادی فعالان تجاری دولتی، غیر دولتی و... از سوی مأمورین و مسؤولین نظام، می‌تواند ابزاری برای صاف کردن جاده رانت‌خواری قرار گیرد.

شایان ذکر است که رانت اطلاعاتی در حال حاضر یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های کشور به شمار می‌رود و با توجه به عدم شفافیت زمینه‌های مختلف اقتصادی و غیر اقتصادی و نیز عدم برخورد قانونی صریح به واسطه فقدان جرم‌انگاری این رفتار و با بذل عنایت به اینکه تصمیمات اجرایی، پیامدهای اقتصادی و منافع دیگری به دنبال دارد، لذا دسترسی و اطلاع سریع‌تر از آن تصمیمات، دارای ارزش خواهد بود، به امری شایع و در عین حال خطرناک مبدل شده است، در نتیجه دستیابی به رانت اطلاعاتی، عده‌ای بدون استحقاق و صرفاً از طریق دریافت زودرس اطلاعات حساس در زمینه تغییرات قوانین، مقررات و سیاست‌های اجرایی، سودهای کلانی می‌برند (۳۱). تصمیم دولت برای تبدیل جاسک به منطقه ویژه صادرات پتروشیمی، مثالی بارز از این مورد بود. بنا به اظهار نماینده وقت مردم بندرعباس در مجلس - مورخ ۶ اردیبهشت ۱۳۹۳ در وب‌سایت خبری جهان‌نیوز - پس از این تصمیم، برخی افراد از روش‌های غیر قانونی به خرید زمین در منطقه جاسک روی می‌آورند. افرادی که از رانت‌های اطلاعاتی به دست آمده از برخی منابع استان درباره جانمایی پروژه‌ها، استفاده کرده و اقدام به خرید زمین در این مناطق می‌کنند.

۲-۴-۱۱. تهمت و افترا: در بادی امر ممکن است رابطه مستقیم رانت‌خواری با افزایش تهمت و افترا در محاق تردید

قرار گیرد، علیهذا این استنتاج بر پایه مشاهده میدانی در فضایی است که رانت‌خواری در آن گسترش یافته است.

ابتدا باید خاطرنشان کرد که مقصود از افترا، مطلق تهمت نیست، بلکه ایراد اتهام فساد مالی و رانت‌خواری به دیگران مد نظر است. غده رانت‌خواری که خصوصاً در دو دهه اخیر پراشته شده و با گسترش رسانه‌ها و خامت آن انعکاس داده شده است، یک حقیقت غیر قابل انکار است، اما از سویی دیگر، می‌بینیم دیرزمانی است که از این حربه در دعوای جناحی و رقابت‌های انتخاباتی برای کوفتن بر سر رقبای استفاده شده و هم‌زمان جوی متشنج، آکنده از بی‌اخلاقی‌ها و مشحون از اتهام‌ها و افتراها به دیگران بدون تمیز اهمیت اثبات گفته‌ها و رسیدگی در دادگاه صالح و صرفاً برای تخطئه مخالفان ایجاد شده است. در واقع واژه رانت و رانت‌خوار در سال‌های اخیر به طور چشم‌گیری از سوی خواص و عموم مردم، در تریبون‌ها و رسانه‌ها و فضاهای مجازی، برای انگ‌زدن به دیگران به خصوص مسئولین و وابستگان آن‌ها به کار رفته است بدون آنکه گوینده متوجه ماهیت حقوقی انتساب خود باشد، حال اگرچه رانت معنایی دو پهلو دارد، لیکن اراده معنای مفسدانه آن و نسبت‌دادن رانت‌خواری به دیگران، خصوصاً اگر مشمول عنوان مجرمانه‌ای در قانون باشد، محققاً مصداق افترا خواهد بود. مؤید این کلام، مواد ۶۹۷ و ۶۹۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) است.

۵. بحث

رانت‌خواری واژه‌ای مصطلح و پرکاربرد در جامعه ما است که فراوانی کاربرد آن، پژواکی از شیاع نوعی از رفتار مبتنی بر سوءاستفاده از موقعیت در کسب امتیاز و ثروت است. رانت‌خواری به مفهومی گسترده در ادبیات حقوقی کنونی، با رخنه در حیطه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی، به معنای دریافت منافع مالی و غیر مالی نامشروع با بهره‌گیری از زمینه‌ها و عوامل رانتی نظیر تصویب قانون، اعطای مجوز،

ایجاد انحصار و دسترسی به اطلاعات است که به بهای نقض شایسته‌سالاری و اعمال تبعیض و اضرار به دیگران ارتکاب می‌یابد. پدیده‌ای که پیامدهای منفی معتدبهی در سطوح مختلف نظام اجتماعی بر جای گذاشته و به لحاظ جرم‌شناختی، ضمن تضعیف اخلاق عمومی و افزایش فساد، در تولید و تکثر جرائم اقتصادی و غیر اقتصادی، نقش به‌سزایی دارد، فلذا به عنوان آفتی فراگیر و هشدار جدی برای قطع شریان‌های حیات‌بخش فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و نظم عمومی به شمار می‌رود. رهیافت کنونی نظام حقوقی ایران در قبال رانت‌خواری، مبتنی بر پیشگیری ناکافی و موردی وضعی از طرقی چون رسیدگی به دارایی مسئولین، ایجاد ممنوعیت‌های شغلی و محدودیت شرکت در معاملات دولتی و... و همچنین پیشگیری و مقابله کیفری از طریق جرم‌انگاری و کیفرگزینی جرائم مرتبط با رانت‌خواری (چون رشوه‌خواری، پولشویی و اختلاس) و یا برخی از مصادیق رانت‌خواری در قوانین پراکنده جزایی است. با وجود این، به لحاظ نقایص و خلأهای موجود و به جهت ضرورت مقابله مؤثر با ارتکاب رانت‌خواری در جامعه، این نیاز احساس می‌شود که ضمن تمییز مفهوم شناختی این عمل به عنوان فساد و جرم‌انگاری منسجم آن، از ابزارهای کیفری و غیر کیفری در این حیطه، بهره‌گیری لازم، به عمل آید.

در این مسیر بازشناسی اخلاقی رانت‌خواری و تعمیق آن در لایه‌های اجتماعی، واجد اهمیت بسیار است. نمی‌توان آنچه را که وجدان اجتماعی با تساهل از کنارش عبور می‌کند، از سوی دستگاه عدالت کیفری مورد حمله قرار داد. همانقدر که مفهوم رانت در محاق گمانه‌زنی‌ها پنهان شده است، عنوان مجرمانه این عمل در قوانین کیفری و در نتیجه تعیین مجازات برای آن هم امری نامشخص به نظر می‌رسد، حتی بر سر اخلاقی یا غیر اخلاقی بودن رانت و نیاز به دفاع سیستم عدالت کیفری و یا امکان‌سنجی چنین مواجهه‌های با رانت‌خواری نیز اجماع واثقی وجود ندارد، البته رانت‌خواری مفهومی وسیع

تردید نیست که تا وقتی قبح‌زایی مناسبی در کنار خط مشی مؤثر آموزشی و فرهنگ‌سازی توأم با هم‌افزایی با سایر عوامل، صورت نپذیرد و چهره زشت و مشوه رانت‌دهی و رانت‌خواری، به درستی عرضه نگردد، صحبت از پیشگیری و دفاع در برابر فساد با ابزارهای حقوقی، سالبه به انتفاع موضوع خواهد بود.

۶. نتیجه‌گیری

رانت‌خواری اصطلاحی رایج و در عین حال عملی مبتلابه و فراگیر در جامعه امروزی است که ویروس‌وار در سطوح خرد و کلان کشور نفوذ کرده است. این رفتار، به عنوان یکی از مصادیق مهم و در عین حال گسترده از فساد، با یک سیستم خودایمنی مبتنی بر قبح‌زدایی، در حوزه‌ها و شؤون مختلف اجتماعی توسعه می‌یابد. همچنین آستن مشکلات و مفساد بسیار دیگری در سطح جامعه می‌گردد.

رانت‌خواری به عنوان آفت اخلاقی و انحراف رفتاری فراگیر، هشدار جدی برای قطع شریان‌های حیات‌بخش اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌رود. پدیده‌ای که در سطح جامعه، عواقبی چون حس بدبینی و بی‌اعتمادی، سستی ارزش‌های اخلاقی و دینی، شکست تولید و نزول کیفیت و کارایی نیروی انسانی، گسترش تبعیض و دوقطبی شدن، استقرار رکود و افزایش تورم، خروج سرمایه‌های ملی، توسعه فقر، بیکاری و افزایش همه‌گیر فساد و جرم را موجب می‌شود. بر این اساس، رواج رانت‌خواری و تبعیض در جامعه به واسطه محرک‌های فقر و بی‌عدالتی و نهادینگی فساد، به تضاعف و تکثیر مفساد، علی‌الخصوص افزایش جرائم و فسادهای مالی خواهد انجامید.

از بعد جرم‌شناختی، جامعه‌ای که گرفتار اپیدمی رانت‌خواری است، به خصوص در بلندمدت و همراه با انتشار این پدیده مفسدانه، با تهدیدهایی جدی نسبت به امنیت اقتصادی و حقوق فردی و اجتماعی و همچنین نظم عمومی و در شرایطی

را دربر می‌گیرد و بسته به عواملی چون مقیاس ارتکاب، ماهیت و کیفیت و کمیت منافع تحصیل‌شده، با یک چشم مورد قضاوت افکار عمومی قرار نمی‌گیرد. به هر تقدیر این چالش ابتدایی و بنیادی وجود دارد که رابطه‌گرایی، رشوه‌گیری و رشوه‌ستانی و کسب منافع بادآورده از طرقی چون انحصار و نقض یا دورزدن قانون، تا چه حد متضمن قبح اخلاقی در افراد جامعه است. زمانی که رانت‌خواری با ابزار به ظاهر قانونی انجام می‌شود، مسأله از این هم بغرنج‌تر است و در آنجا باید پرسید آیا اصولاً جامعه آن را نوعی فساد و انحراف تلقی می‌کند؟ مدیر مدرسه‌ای که به واسطه جایگاه و اقتدار خود با یک تولیدی دوخت لباس فرم دانش‌آموزی قرارداد می‌بندد و دانش‌آموزان را ملزم به خرید لباس از آن تولیدی می‌نماید، مادام که نفعی شخصی از این قرارداد کسب نکند و یا نفعی صرفاً شخصی به طرف مقابل نرسد، مرتکب رانت‌دهی نشده است، اما زمانی که پورسانت اخذ کند یا اینکه به واسطه رابطه‌گرایی (بدون در نظر گرفتن کیفیت کار)، این انحصار را برای تولیدی مزبور ایجاد کند، تا چه حد عمل خود را نادرست می‌پندارد؟ مثال‌های بیشماری از رانت‌خواری در رفتار اجتماعی و حرفه‌ای در جامعه کنونی به چشم می‌خورد که از منظر انجام‌دهندگان آن، عملی غیر اخلاقی انگاشته نمی‌شود یا دست کم قابل اغماض شمرده می‌شود.

با این حال، نمی‌توان نادیده انگاشت که اعطای رانت و رانت‌خواری صرف نظر از مواردی که واجد کارکردهای ایستا یا حتی مثبت می‌باشد (مشروط بر شفافیت، ابتنای بر قانون و توجیه‌پذیری در نظام ارزش‌های اخلاقی)، در مصادیق بسیاری نیز به مثابه ویروسی مرگبار به بدنه نظام اقتصادی و اجتماعی کشور رخنه می‌کند و با پیامدهای سوء خود نه تنها مانعی بر جریان حیات‌بخش خون در شاهرگ اقتصاد ایجاد می‌نماید، بلکه در سایر وجوه و شؤون حیات اخلاقی و اجتماعی، توالی فاسدی بر جای می‌گذارد.

۹. تضاد منافع

در این مقاله تضاد منافی وجود ندارد.

وخیم‌تر، امنیت ملی مواجه می‌شود که به واسطه عواملی نظیر اعمال تبعیض و نقض تساوی افراد در برابر قانون، افول حقوق شهروندی، فروپاشی نظام ارزش‌ها، ایجاد بدبینی و نفاق در روابط افراد با یکدیگر و نهادهای مسؤول، زیر سؤال رفتن اقتدار، حسن نیت، مشروعیت نظام حاکم و... رخ می‌نمایند.

علاوه بر آثار پساوضعی رانت‌خواری در اجتماع به طور کلی، گسترش و رواج این قسم از فساد، ملازمه آشکاری با افزایش ارتکاب جرائم اقتصادی و غیر اقتصادی، از قبیل تحصیل مال به طریق نامشروع، رشا و ارتشا، احتکار، زمین‌خواری، پولشویی، تبانی، اختلاس، کلاه‌برداری، جعل اسناد، تقلب، اعمال نفوذ برخلاف حق، سرقت اطلاعات و افشای اسرار دولتی و اسناد محرمانه و همچنین تهمت‌زنی و افترا، خواهد داشت.

بر این اساس و با توجه به ابعاد اخلاقی و آثار جرم‌شناختی پدیده رانت‌خواری، نیاز است که در وهله نخست، مفهوم‌سازی، آموزش و فرهنگ‌سازی با هدف بیداری وجدان اجتماعی و تقبیح اخلاقی رانت‌خواری صورت پذیرد و در کنار آن، اقدامات لازم نسبت به اتخاذ کاربست‌های پیشگیرانه غیر کیفری و کیفری و نیز اقدامات مقابله جویانه در توجاه با رانت‌خواران و سوءاستفاده‌کنندگان از رانت، انجام پذیرد.

۷. تقدیر و تشکر

از دبیران و داوران محترم نشریه اخلاق زیستی که با پیشنهادات و راهنمایی‌های ارزشمند خویش، موجبات غنای این پژوهش را فراهم آورده‌اند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

۸. سهم نویسندگان

مسئولیت علمی نگارش این مقاله به نحو مشترک با نگارندگان می‌باشد.

References

1. Haji Yousefi AM. Rent, the rentier state and rentierism; a conceptual study. *Journal of Political and Economic Information*. 1997; 6(125): 152-155. [Persian]
2. Abrishami H, Hadian M. Rent Seeking and Economic Growth (Empirical Evidence from Iran). *Journal of Economic Research*. 2004; 39(4): 1-28. [Persian]
3. Collin PH. Dictionary of law. 4th ed. UK: Peter Collin Publishing, Bloomsbury Publishing Plc; 2004.
4. Jabbaran MM. Convergence of bioethics principles in the field of research with Islamic approach. *Quarterly Journal of Ethics*. 2018; 11(41): 89-106.
5. Rafiepour F. Development and Conflict. Second Edition. Tehran: Shahid Beheshti University Press; 1994. p.170. [Persian]
6. Darvishi F. Islamic Revolution and Political Rent. *Social Sciences Quarterly*. 2009; 3(42-43): 327-362. [Persian]
7. Mohaghegh MJ. Study of Economic Corruption from the Perspective of Islam. Proceedings of the Conference on Promoting Administrative Health. Coordination Council of Supervisory Bodies. Tehran: Zaman Now Publications; 2010. p.11. [Persian]
8. Afzali A. Corruption and its impact on development: Causes, consequences and solutions. *International Law Journal*. 2011; 28(45): 235-264. [Persian]
9. Motahari M. A Theory of the Islamic Economic System. 1st ed. Tehran: Sadra Publications; 1989. p.21. [Persian]
10. Koleini MIY. Al-Kaafi. 1st ed. Qom: Dar al-Hadith; 2008. Vol.2.
11. Fazlinejad S, Ahmadian M. Rent Economy in Iran and ways to get out of it. *Economic Journal-Review of Economic Issues and Policies*. 2010; 10(11-12): 129-158.
12. Deacon RT, Rode A. Rent seeking and the resource curse. Incompanion to the political economy of rent seeking 2015 Mar 27. No Place: Edward Elgar Publishing; 2015.
13. Mehmood A. Effects of Rent Seeking and its three form (Corruption, Bribery and Lobbying) on Entrepreneurship (A Descriptive Study on Pakistan). Master Thesis. Washington: Umeå School of Business and Economics. Spring semester; 2013. p.76-77.
14. Ishaghi SH. A Look at the Phenomenon of Rent and Rent-seeking in Iran. *Ravagh Andisheh Magazine*. 2005; 1(45): 21-32. [Persian]
15. Zhao H, Feng ZH, Castillo-Chavez C. The Dynamics of Poverty and Crime. China: Academic Journals Center of Shanghai Normal University; 2002. p.225. Available at: <http://www.researchgate.net>.
16. Ajimotokin S, Haskins A. Wade Zach. The Effects of Unemployment on Crime Rates in the U.S. Georgia: Institute of Technology, School of Economics; 2015. p.2.
17. Desta Y. Designing anti-corruption strategies for developing countries: A country study of Eritrea. *Journal of Developing Societies*. 2006; 22(4): 421-49.
18. Ibodullaevich KK, Kizi UG. Types, forms of corruption, causes and consequences. *Scientific progress*. 2021; 1(4): 4-9.
19. Mir Mohammad Sadeghi H. Exclusive Criminal Law, Crimes against Public Security and Comfort. 1st ed. Tehran: Mizan Publishing; 2013. p.413. [Persian]
20. Khezri M, Renani M. Rent and its social costs. *Mofid Magazine*. 2007; 1(45): 45-80. [Persian]
21. Shambiaty H. Exclusive Criminal Law. Tehran: Majd Publications, Zhubin; 2006. Vol.3 p.279. [Persian]
22. Report of the Article 90 Commission of the Islamic Consultative Assembly. Quoted by Jame Jam Online. 2008. Available at: <http://www1.jamejamonline.ir/newstext2.aspx?newsnum=100937160376>.
23. Mir Mohammad Sadeghi H. International Criminal Law. 1st ed. Tehran: Mizan Publishing; 1998. p.332. [Persian]
24. Money laundering: Background intelligence brief. Queensland: Crime and Misconduct Commission; 2005. p.1.
25. Bahrami S. Combating collusion in government tenders with the approach of Agahi police. Tehran: KarAgah; 2013. [Persian]
26. Mantinejad S. Methods and grounds for collusion in government transactions. *Legal Journal of Justice*. 2007; 1(61): 47-62. [Persian]
27. Balali I, Faramarzi D. Theoretical study of the issue of corruption. *Legal Journal of Justice*. 2001; 2(37): 8-37. [Persian]

28. Koosha J. Exercising Influence Against Legal Rights and Regulations. *Criminal Law Research Quarterly*. 2012; 1(1): 159-180. [Persian]
29. Garner Bryan A. Black's Law Dictionary. 8th ed. No Place: West Academic; 2005.
30. Golduzian I. Exclusive Criminal Law. 13th ed. Tehran: University of Tehran Press; 2007. p.641. [Persian]
31. Agha Yarzadeh V. Consequences of rent-seeking in the country. Jahan Sanat Newspaper. 2014. Available at: <http://www.tinn.ir/fa/doc/news/29617/txt>.

Majale "Akhlaq-i zīstī" (i.e., Bioethics Journal)

2021; 11(36): e11

<https://doi.org/10.22037/bioeth.v11i36.34832>

ORIGINAL RESEARCH

A Reading on the Moral and Criminological Dimensions of the Prevalence of Rent-Seeking in Society

Esmail Gorgin Akbarabadi¹ , Ali Najafi Tavana^{2*} , Morteza Naji Zavareh³, Houshang Shambayati⁴

1. Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3. Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

4. Department of Criminal Law and Criminology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFORMATION

Article history:

Received: 10 May 2021

Accepted: 08 August 2021

Published online: 13 September 2021

Keywords:

Rent

Rent-Seeking

Corruption

Moral Dimensions

Criminological Effects

ABSTRACT

Background and Aim: Rent-seeking is inherently controversial as a moral corruptor but the conceptual and consequential study of this phenomenon makes it appear as an immoral practice that affects other areas of ethics in society. At present, rent seeking, in a broad sense, in addition to the economic field, has entered to various political and social contexts and it means, receiving illegitimate financial and non-financial benefits by using the grounds and factors of rent seeking; such as law enforcement, License, create monopoly and access to information. These are committed at the cost of violating meritocracy and causing discrimination and harm to others. This study aims to explain the moral and criminological effects of rent seeking in society.

Materials and Methods: The method of the research is descriptive-analytical and has done using library resources.

Ethical Considerations: Principles related to research ethics and especially fidelity has observed in citing the sources and references of the article.

Findings: Ethical and criminological examination of the reflections of rent seeking in society, shows that the spread of rent-seeking, will have many negative economic, political and cultural consequences for society especially through the channels of increasing discrimination and injustice, harm to others, poverty and unemployment, institutionalization of corruption, weakening of public morality, deepening of the class divide, polarization of society.

Conclusion: Due to the nature of rent-seeking and the circumstances of its commission, it can be seen that in addition to reducing the moral culture and violating justice and meritocracy, the expansion of this practice has a synergistic relationship with the development and multiplicity of crimes; specially economic crimes such as bribery, obtaining illegitimate property, abuse of position, money laundering, hoarding, land grabbing, embezzlement, etc. so, it is necessary to deal with this phenomenon effectively in three directions: Culturalize, elimination of rent fields and criminalization.

* Corresponding Author: Ali Najafi Tavana

Address: Department of Criminal Law and Criminology, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Postal Box: 1955847781

Email: Najaf.Tavana@gmail.com

© Copyright (2018) Medical Ethics and Law Research Center, Shahid Beheshti University of Medical Sciences, Tehran, Iran.

Cite this article as:

Gorgin Akbarabadi E, Najafi Tavana A, Naji Zavareh M, Shambayati H. A Reading on the Moral and Criminological Dimensions of the Prevalence of Rent-Seeking in Society. *Majale "Akhlaq-i zīstī" (i.e., Bioethics Journal)*. 2021; 11(36): e11.